

Dariusz Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2012, ss. 512

Pomiędzy lokalnością a globalnością, czyli religijność młodzieży w małym mieście

W zróżnicowanym społecznie i kulturowo społeczeństwie, w pluralistycznym i niepewnym świecie miejsce młodego pokolenia jest szczególnie istotne. W młodzieży bowiem jak w papierku lakmusowym widoczne są przemiany zachodzące w życiu społecznym, osobowości, postrzeganiu świata, w tym – kwestii religijnych. To ta grupa społeczna jest bowiem kategorią społeczną wybitnie podatną na zmiany, w której zjawiska współczesności ujawniane są z wyjątkową siłą. Monitoring postrzegania rzeczywistości przez młodych pozwala wyraźniej uchwycić zachodzące procesy oraz stawiać trafniejsze prognozy ukształtowania społecznego następných pokoleń (zob. Tułowiecki 2010: 455).

Według niektórych socjologów z badań socjologicznych wyłania się raczej pesymistyczny obraz młodej generacji, którą oskarża się o zainteresowanie przede wszystkim własnym „ja”, o hedonizm i pragmatyzm, o orientację konsumpcjonistyczną, o brak zainteresowań politycznych, a nawet o skłonność do przemocy. Koncentracja na sobie prowadzi do kształtowania się postaw egoistycznych, wprost narcystycznych. Patrzący optymistycznie lub bardziej realnie na młode generacje podkreślają otwartość młodzieży na to, co nowe, zdolność do reagowania i działania we właściwym momencie, kiedy pojawiają się nowe szanse i możliwości. Taka otwartość na nowe oraz zdolność szybkiej odpowiedzi na zmiany jest typową cechą nowoczesnych społeczeństw pluralistycznych, których młodzi stanowią integralną część (zob. Mariański 2012: 5).

Młodzież jest zatem dla socjologów ważnym przedmiotem badań i analiz. Wiele ośrodków socjologii religii i moralności prowadzi systematyczny pomiar postaw religijności, jej poszczególnych parametrów oraz bada religijność młodych w wybranych przez siebie aspektach. W większości pomiary te dotyczą skali ogólnopolskiej lub wielkich miast. W badaniach tych istnieje jednak pewna luka: małe miasta. Do rzadkości należą bowiem pomiary religijności i moralności w małych miastach oraz na obszarach wiejskich. Książka Dariusza Tułowieckiego *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży* celnie wypełnia ten brak. Daje obszerny materiał empiryczny, kresli szeroko tło teoretyczne oraz prowadzi do uzasadnionych, aczkolwiek ostrożnych wniosków. Dlatego też niniejszą publikację zawierającą analizę materiału empirycznego religijności młodzieży w małym mieście na przykładzie Ostrowi Mazowieckiej uznaje się za tym bardziej wartościową, a sposób ujęcia zagadnienia – za wykazujący znamiona profesjonalizmu. Znamienne, że praca autora została doceniona i zauważona także w wymiarze lokalnym, a publikację dofinansował Urząd Miasta Ostrow Mazowiecka.

Autor postawił sobie za cel uchwycenie momentu religijności młodych zamieszkujących ziemię ostrowską, którzy ucząc się w szkołach ponadgimnazjalnych, w 2005 r. kończą ten etap życia. Autor nie tylko chce uzyskać bogate dane empiryczne (zrealizowana próba badawcza liczy 932 respondentów), lecz także skutecznie zestawia te dane z danymi historycznymi (badania z lat siedemdziesiątych XX w. Zygmunta Żukowskiego), danymi z regionu (badania religijności diecezji łomżyńskiej z 2003 r.), danymi z badań młodych w wielkich miastach (z 2003 r.) oraz danymi ogólnopolskimi (dane CBOS oraz badania Sławomira H. Zaręby). Ponadto autor skutecznie i z najwyższym profesjonalizmem poszukuje w gąszczu uzyskanych, a uporządkowanych przez siebie danych znamion religijności tradycyjnej oraz społeczeństwa globalnego. Jego działania oraz ostrożność wniosków pozwalają wychwycić wysoki poziom znanstwa zagadnienia oraz trafny zmysł socjologa. Autor z godną podziwu zdolnością i wykazując wysoki poziom wiedzy w zakresie prowadzonych w Polsce badań

socjologicznych, unika nieuzasadnionego etykietowania, pochopnego kategoryzowania, a cechuje się rozważą sędów oraz umiejętnością zrównoważonego wnioskowania.

Już we wstępie badacz kreśli problem badawczy, by czytelnik od początku lektury znał cel, jaki przyświecał autorowi: „Poznanie stanu religijności współczesnej młodzieży w małym mieście stoi też u genezy tej pracy. Pojawiają się bowiem i pojawiać się będą pytania: W jaki sposób religia kształtuje światopogląd młodego pokolenia? Czy religia znajduje się jeszcze w polu zainteresowań współczesnej młodzieży? Czy jest to religia prywatna, odkościelniona, czy też młodzi czują potrzebę związania się z Kościołem? W jaki sposób religia w szkole i powstające ruchy religijne wpływają na poziom religijności młodych? Jaki wpływ na religijność mają szkoła, rodzina, księża, grupa rówieśnicza, Kościół, media? Czy młodzi mają wewnętrzne doświadczenia religijne, czy też ich wszelkie przeżycia mają charakter typowo świecki i przyjemnościowy? Jak wygląda ateizm czy areligijność młodej generacji Polaków? Czy religijności młodych mieszkańców małego miasta bliżej jest do religijności ludowej, czy też nosi ona silne znamiona zmian cywilizacyjnych i społecznych?” (Tułowiecki 2012: 23). Autor wyznacza także arcyciekawe rozpięcie swego pola badawczego – religijności w małym mieście – pomiędzy lokalnością i tradycją a globalnością i pluralizmem. Pomiedzy tymi dwoma biegunami sytuuje bowiem religijność i etos młodych z Ostrowi Mazowieckiej, gdy pisze: „Religijność młodzieży przełomu jest zatem warta nie tylko publicystycznych intuicji i medialnych etykiet, ale rzetelnych i naukowych badań. Dotyczy to zwłaszcza młodzieży małych miast, rozpiętych pomiędzy lokalnością a globalnością, tradycją a nowoczesnością. Właśnie takie małe miasta dominują bowiem w polskim krajobrazie, w nich znajduje swe genealogie wielu współczesnych, one stanowią źródło zasilające liczebnościowo miasta średnie i duże oraz zagraniczną migrację zarobkową” (Tułowiecki 2012: 23).

W recenzowanej książce autor nie tylko realizuje zamierzony cel badań: prezentuje przeprowadzone przez siebie pomiary religijności młodych w małym mieście, ale także dokonuje typologii postaw religijnych metodą analizy skupień *two step cluster* dostępną w programie SPSS (s. 86 i 391-398). Ta typologia uzyskana w nowatorski dla polskich pomiarów religijności sposób wydaje się szczególnym wkładem pracy Dariusza Tułowieckiego w stan badań religijności w Polsce.

Krakowski socjolog zachował w swej publikacji wartą podkreślenia wierność równowadze pomiędzy teorią i empirią. Dzięki tej nie zawsze występującej wśród badaczy zdolności książka nie jest wyłącznie zbiorem teorii, których nie da się sprawdzić, nie jest także zbiorem danych, których mnogość uniemożliwia lekturę. Teoria stanowi trafne wprowadzenie w problem pomiarów ilościowych, uzasadnia postawione hipotezy, stanowi wprowadzenie do poszczególnych parametrów religijności oraz służy jako tło teoretyczne dla wniosków.

Pierwsza część pracy – to rozdział ściśle teoretyczny. Poświęcony jest następującym zagadnieniom: pojęciu religii i religijności (s. 27-43), analizie wybranych procesów społecznych zachodzących w małych miastach (s. 43-52) oraz charakterystyce religijności w religijnej kulturze ludowej oraz warunkach globalizacji i modernizacji (s. 52-66). Bogactwo cytowanej literatury pozwala stwierdzić, że autor zna wybornie literaturę przedmiotu – dawną i aktualną – a wiedza ta procentuje wysoko w procesie jego badań własnych i w precyzyjnych analizach ich wyników empirycznych.

Rozdział drugi – stanowi segment metodologiczny. Autor w nim skupia się na problematyce (s. 68-70), organizacji i przebiegu badań (s. 77-86), stawia hipotezy badawcze oraz szczegółowo prezentuje charakterystykę demograficzną i społeczną badanej próby ostrowskich osiemnastolatków (s. 86-98). W części tej krakowski badacz stawia pięć hipotez podstawowych oraz sześć pomocniczych (s. 70-77). Są one ściśle i poprawnie metodologicznie połączone z problematyką badawczą oraz pytaniami badawczymi. Każda z nich doczeka się weryfikacji i podsumowania we wnioskach w rozdziale zakończenia (s. 398-407). Znajomość i umiejętność zastosowania tych metod przez autora rozprawy należy ocenić wysoko oraz podkreślić szczególne znanstwo w dziedzinie statystyki i analizy danych ilościowych za pomocą programu SPSS.

Z metodologicznego punktu widzenia szczególnie wartościowa jest empiryczna część rozprawy, w tym rozkład materiału empirycznego. Autor dokonał podziału na pięć rozdziałów, poświęcając je poszczególnym, opracowanym w polskich warunkach przez Władysława Piwowarskiego, siedmiu parametrom religijności (wiedza religijna, wiara religijna, wierzenia religijne, praktyki, doświadczenia religijne, wspólnoty i instytucje religijne, wartości i normy moralne). Badacz dokonał pewnych przesunień i uzupełnień metodologicznych w stosunku do rozwiązań zaproponowanych przez Piwowarskiego, w tym łącząc w uzasadniony przez siebie

sposób niektóre z nich: rytuały i doświadczenie (s. 203-260) oraz wiarę i wierzenia (s. 147-202). Parametr instytucjonalny identyfikacji ze wspólnotą i instytucjami religijnymi (s. 277-309) badacz rozszerzył o rodzinny wymiar religijności (s. 266-277), przekonując go z uzgadniając myślą wybitnego śląskiego socjologa rodziny i badacza religijności Wojciecha Świątkiewicza: „Rodzina tworzy Kościół w rozumieniu jego społecznych struktur, ale też Kościół tworzy rodzinę, definiując jej status, funkcje, społeczne oczekiwania, kierowane pod adresem jej członków. Kościół, jako depozytariusz wiary religijnej i strażnik religijnych wartości, kształtuje światopogląd ludzi, wyposaża ich w podstawowe kryteria oceniania i wartości, rozumienia świata doczesnego i sensu życia wiecznego, definiuje role społeczne i reguły komunikacji społecznej, które poprzez proces socjalizacji, wychowania i kulturalizacji tworzą »świat oczywisty« [...]. W świecie tym rodzina jako instytucja i jako grupa społeczna, jako wspólnota i jako struktura ról i osobowości społecznych ma swoje ugruntowane i czytelne miejsce. Z drugiej strony, rodzina, jako grupa pierwotna jest podstawowym elementem struktur receptywnych, od których wprost jest uzależniona legitymizacyjna funkcja Kościoła [...]. Rodzina, poprzez właściwe jej procesy socjalizacji pierwotnej, wspiera religie i Kościół w jego funkcjach legitymizacyjnych, przyczyniając się do międzypokoleniowej reprodukcji »oczywistości i naturalności« religijnego światopoglądu, zapewniając mu trwałość i społeczną akceptację. Wiara i religijność, a przynajmniej podstawy wobec niej kształtowane i przekazywane w rodzinie, tworzą oblicza religijności społeczeństwa i modelują socjologiczny portret kościelności” (Tułowiecki 2012: 265).

Książka, dzięki jasnej kwalifikacji materiału, wprowadzeniu teoretycznemu, części metodologicznej oraz rozdziałom empirycznym, zachowuje przejrzysty i logiczny układ. Każdy z rozdziałów empirycznych zawiera wizualizację materiału empirycznego w postaci wykresów, rachunki powiązania zmiennych dokonane za pomocą programu statystycznego SPSS oraz wartości podkreślenia podsumowania, które stanowi wiele profesjonalnie uporządkowanych wniosków umieszczonych na końcu każdego rozdziału. Wnioski te są powiązane z hipotezami badawczymi oraz celem badań. Wnioski te, jak wskazano uprzednio, mają charakter ostrożnego i wyważonego sądu, są oparte na przytoczonych w tekście rozdziałów teoriach i rezultatach badań innych socjologów, nadają pracy szczególną wartość. Sposób formowania wniosków oraz ich oparcie nie tylko na własnych pomiarach dają podstawy, by ocenić autora książki jako doświadczonego badacza oraz wnoszącego cenny wkład do socjologii religii naukowca.

Szczególnie cenne w recenzowanej pozycji wydaje się umiejscowienie przestrzeni badań – małego miasta – pomiędzy lokalnością i globalnością. Dariusz Tułowiecki nakreślił Ostrów Mazowiecką – małe miasto położone w północno-wschodniej części Mazowsza, wraz z jego historią (s. 86-88), charakterystyką społeczno-religijną (s. 88-91), procesami społeczno-cywilizacyjnymi zachodzącymi w małych miastach (s. 43-52) oraz znamionami religijności charakterystycznymi zarówno dla społeczeństw zglobalizowanych (s. 59-66), jak i religijnej kultury ludowej (s. 52-59). Autor zauważa, że pomiędzy owymi dwoma odrębnymi światami – lokalnością a globalnością, tradycją a nowoczesnością – jest ulokowany świat małych miast. Wykorzystując luckmannowską terminologię, wyjaśnia też, że w warunkach globalności następuje przejście od społeczeństwa lokalnego, „świętego kosmosu”, do globalnego i nowoczesnego. Należy podkreślić wartość synkretyczności wykładu autora na temat religijności tradycyjnej i nowoczesnej. Autor dokonuje opisu religijności charakterystycznej dla obu biegunów, który może być wartym polecenia wykładem mającym wartość samą w sobie – szczególnie dla niesocjologów: księży, katechetów, rodziców i nauczycieli.

Całość książki wieńczy zakończenie (s. 381-408), które zawiera wspomnianą uprzednio weryfikację hipotez, ciekawą i w nowatorski sposób wyodrębnioną typologię, a także ogólną charakterystykę – jak pisze autor – „momentu religijności ostrowskich osiemnastolatków” oraz ogólne podsumowanie pomiarów. Tułowiecki wyodrębnił pięć kategorii religijności oraz dokonał pogłębionej charakterystyki każdej z grup: religijność dojrzała i ortodoksyjna (16,7%), dziedziczona religijność kościelna – niepogłębiona (33,3%), religijność zadeklarowana – bez potwierdzenia w duchowości i moralności (24,7%), religijność kulturowa – moralnie relatywna (13,1%), obojętni i niewierzący (12,2%). W tej charakterystyce krakowski socjolog z wysokim poziomem znawstwa oraz wykazując się doświadczeniem badawczym, wyciągnął cenne wnioski z dokonanych przez siebie pomiarów oraz zebrał uwagi dotyczące słabości i luk w prowadzonych przez siebie badaniach. Wskazał także przestrzenie i możliwości dalszych pomiarów, których nie pozwoliła uchwycić zastosowana metodologia: ateizm i niewiara młodych mieszkańców Ostrowi, doświadczenie religijne oraz emocje w religii,

religijność świadków Jehowy – jako najliczniejszej mniejszości religijnej ziemi ostrowskiej, postawy moralne ostrowskich osiemnastolatków, ocena moralna innych niż w zastosowanym kwestionariuszu zachowań indywidualnych, społecznych i seksualnych. Twórczy charakter tej części książki zasługuje na wyjątkową ocenę, gdyż niezbyt często można spotkać go w naukowych raportach badawczych tego typu analiz.

Cennym uzupełnieniem jest spis wykresów umiejscowionych w książce, służących wizualizacji zebranego materiału empirycznego (s. 411-414), oraz rozbudowany spis bibliografii (s. 415-451). Szczególnie bibliografia budzi duży szacunek dla pracy autora. Wielostronicowy spis zawiera bowiem literaturę obcojęzyczną z socjologii religii, teksty metodologiczne, wyniki badań empirycznych religijności w Polsce i na świecie oraz źródła internetowe. Ze względu na przejrzystość warto byłoby jednak uporządkować tak rozbudowaną bibliografię i zaprezentować literaturę wedle wyodrębnianych w tego typu pracach kilku kategorii. Także umieszczenie przypisów nie na końcu książki, lecz śródtekstowo lub w indeksie dolnym – dałoby większą przejrzystość i ułatwiło lekturę.

Książkę Dariusza Tułowieckiego należy w całym jej kształcie uznać za ważną pozycję naukową, która ukazała się na polskim rynku wydawniczym. Za szczególnie wartościowe w pracy należy uznać: umiejscowienie religijności małego miasta pomiędzy religijnością lokalną a globalną, trafne i skrótowe wprowadzenia teoretyczne, równowagę pomiędzy teorią i empirią, przejrzystość metodologiczną i układ rozdziałów, sposób zapisu wniosków, wizualizację materiału empirycznego oraz zastosowanie programu SPSS w badaniu powiązań pomiędzy zmiennymi. Autor z najwyższym znanstwem dokonał kategoryzacji typów religijności ostrowskich osiemnastolatków, dokonał charakterystyki poszczególnych typów, wykazał się naukową powściągliwością w wyciąganiu wniosków oraz dystansem do zastosowanego przez siebie narzędzia badawczego – formułując uwagi pod swoim adresem. Za ważne dla socjologii religii w Polsce mogą być uznane rozpięcie religijności małego miasta pomiędzy lokalnością a globalnością, typologia zastosowana przez autora, sposób jej dokonania oraz spis bibliografii – ważny spis literatury oraz zestawienie raportów badawczych. W książce widoczny jest także istotny dla dobrego warsztatu socjologa sposób wnioskowania i czynienia syntez. W podsumowaniach tych odbija się rozważa i umiar badacza, zdolność wnioskowania syntetycznego, zwięzłość, logika, rzeczowość, obiektywizm, krytyczne odniesienie do rezultatów badań i odniesienie do wyników badań innych autorów.

Dlatego książka ta może być uznana za ważną pozycję naukową w sektorze socjologii religii, może stanowić cenne źródło informacji o religijności i moralności młodych w małym mieście na Mazowszu, jest uporządkowanym zapisem wyników badań wraz z teoretycznym komentarzem. Publikacja może być nie tylko cenną naukową literaturą dla socjologów religii, ale też istotnym źródłem informacji dla duszpasterzy, katechetów, badaczy środowisk lokalnych, nauczycieli i rodziców.

Bibliografia

- Mariański J. (2012), *Przedmowa*. [w:] D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Tułowiecki D. (2010), *Wybrane zagadnienia moralności małżeńsko-seksualnej w opiniach osiemnastolatków. Analiza socjologiczna*. [w:] „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 28: 455.
- Tułowiecki D. (2012), *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.